

Ernst Ottem

20 gažaldaga giellagálggaid birra

Skrinenávnnas mihtidit mánáid ja nuoraid giellagálggaid, mo sii oamastit govusvuogádagaid ja mo sin oktavuodát earáide leat

Ernst Ottem

2012

Sámegillii: Anne Dagmar Biti Mikalsen, Tor Persen ja Kirsten Wirkola

Gráfalaš ja ja hápmen bargu: Anne Grethe Hellerud

Sámediggi lea juolludan “20 gážaldaga giellagálggaid birra” almmuheami.

Davvi Statped ja Bredtvet kompetansesenter 2012.

Olggosaddi:

©Bredtvet kompetansesenter

Postboks 13, Kalbakken

0901 Oslo

Duogáš

Go galgá kártet mánáid ja nuoraid gielalaš gálggaid, de ferte dan barggus geavahit iešguđetlágan metodalaš lahkonaavugiid, sihke teasttaid ja dárkumiid. Dehálaš ulbmil dáinna jearahallanskoviin lea ge čájehit fágaolbmuide oanehaš listtu mas leat dajahusat mat sáhttet leat veahkkin čilget 5 jagis 16 jahkái ahkejoavkku mánáid giellagálggaid.

Skovi ráhkadus

Skuvla lea dehálaš gáldu gos oažžu dieđuid dan birra guđelágan erohusat leat mánáid gielalaš gálggain. Skovvi ráhkaduvvui álgoilmmis dan várás vai sáhtta čilget mánáid gielalaš gálggaid nugo dat leat oahpaheaddji mielas.

Das ledje badjel 50 gažaldaga mat guske surggiide giella, gulahallan, psykalaš dearvvašvuohta ja beroštumit mat geavahuvvujedje čohkket dataid 442 mánás Norggas geat ledje gaskal 5 – 16 jagi. Álgo dajahuslistu ráhkaduvvui klinihkalaš vásáhusaid vuođu, maid leat vásihan go leat bargan mánáiguin geain leat giellaváttisvuođat, ja movt leat čilgen mánáid giellaváttuid diagnosamanuálaid ektui (DSM-IV, 1994). Barggus lea maid dáid geavahan dutkangirjjálašvuođa (ovdamearkkadihte, CELF-IV Manual, Wiig, Secord, & Semel, 2003, og CCC-2, Bishop, 2003).

Oahpaheaddji bivdojuvvui juohke máná bidjat vassis ceahkkái, eará mánáid ektui, skálas mii lea 1 rájes (eanemus positiiva) 5 rádjái (eanemus negatiiva). Dasa lassin čohkkejedje vel duogášdieđuid sohkaeallái gullevašvuođa, guovttegielalašvuođa, gulu, syndromaid, lohkanvátuid ja psykalaš dearvvašvuođa birra. Dasto sirrejedje dieđuid guđa jovkui; dábálaš (typical) doaibmi mánát (N=231), giellaváttut (N=39), lohkanvátut (N=38), unnitlogumánát (N=36), fuolastuvvamat gulu ektui (N=44), syndromat ja eará váttisvuođat (N=54). Dábálaš mánát leat vuođđun standárdiseremii. Ulbmil dieinna joavkkuin lei gávnnahit makkar dajahusat dahje cealkagat ledje earenoamáš earaláganat dábálaš mánáid hupmangielas ja mánáin geain leat giellaváttut. Dataid geahčadeapmi čájehii ahte listu mas leat 20 gažaldaga lei doarvái gávnnahit erohusaid gaskal dábálaš mánáid ja mánáid geain leat giellaváttut (Wilks' Lamda=.36, Chi-square=264.84, df=20, p<.001). Čájuhuvvui maid ahte skála mas ledje 20 gažaldaga attii maid luohtehahtte dieđuid sihke dábálaš mánáid birra (Chronbach's Alpha=.93) ja daid mánáid birra geain leat giellaváttut (Chronbach's Alpha=.95). Viidasit analysat čájuhede ahte dien 20 gažaldaga sáhtii sirret golmma suorgái, namalassii «semánttalaš návccat», «návccat vuostáiváldit sága» ja «návccat gaskkustit sága» (geahča Ottem, 2009 gos diet materiála čilgejuvvo dárkileappot).

Maŋnel go skovi ledje juohkán 2009:s, de čohkkejedje maid dieđuid skovi teastta-reteastta doallelašvuođa birra (N=198). Dien materiálas lea teastta - reteastta korrelašuvdna (oktiivástideapmi) .76 (p<.001) ja Spearman-Brown koeffisienta .87 (datat maiguin leat bargamin). Skovvi ráhkaduvvui álgoálggus dan váste ahte oahpaheaddjit ja ovdaskuvlaoahpaheaddjit galge dan geavahit veahkkin mánáid giellagálggaid kártenbargguin. Muhto maid dáid váhnemat leat geavahan skovi. Dieđut maid dán rádjái leat ožžon, čájehit ahte skovvi addá doallelaš dieđuid maid dáid dien oktavuodas, ja skovi geavahemiin sáhtta oalle ollu 5-jahkásaš mánáid gaskkas fuobmát mánáid geain leat váttisvuođat (datat maiguin leat bargamin).

Lassin dan 20 gažaldahkii mat leat giellagálggaid birra, sisttisdoallá skovvi maid dáid golbma eará skála. Movt symbolaid fáhte, Oktavuodat earáide ja Gielalaš sáhkkiiuvuohta ja áŋgirvuohta. Maŋemus skála lea oaivilduvvon veahkkeneavvun go galgá iešguđetlágan oahpahanvugiid ávkki árvvoštallat.

Skovi geavaheapmi

Skovi ávžžuhit geavahit gaskal 5 ja 16 jahkásaš mánáide ja nuoraide. Olahanmearit leat heivehuvvon dan dássái maid sáhtta vuordit dábálaš (typical) ovttagielatmánáin.

Árvoštallan

Skovvi lea vuodduduvvon máná giellagelbbolašvuhtii eará ovttahkáš mánáid ektui. Gažaldaga maid galgá vástidit lea danne: "Eará mánáid ektui geat leat seamma agis, man bures heive cuovvovaš dajaldat dán mánái? " Geavat skála 1 rájes gitta 5 rádjái. Ovdamearkka dihtii lea okta dajaldat "Ohcá go máná rivttes sániid". Jus dát dajaldat ii heive válddahallat máná, de russet 1. Jus dajaldat heive, de russet 5. Jus dajaldagat leat muhtinmuddui riehta, russet ovttá logu 1 ja 5 gaskka.

Meroštallan

Rehkenastte "maksimála skorema proseantaoasi". 1) Bija oktii lohkoárvvuid mat leat russejuvvon dihto skálai (russemat oktiibuot). Maksimála skorema proseantaoassi rehkenastojuvvo go juohká "russemat oktiibuot" "maksimal skoremiin" ja geardu 100. Maksimála skorema sáhtta oaidnit hástalusskorenin, eará sániiguin alla skoren= ollu váttisvuodat.

Missing data

Muhtin háviid ii sáhte son gii lea deavdán skovi vástidit buot gažaldagaid. Lea rádjii man ollu sáhtta guoddit russetkeahhtá. Sihkkarastit boadusvaliditeahta sáhttet 3 gažaldaga leat vástitkeahhtá "20 gažaldat" -skovis, 1 juohke oasseskálas. "Govusvuogádaga oamasteapmi"-skovis leat 3 vástitkeahtes gažaldaga ja "oktavuodat earáiguin" sáhtta leat 1 vástitkeahhtá. Diekkár dáhpáhusain ferte meroštallama muddet maksimála skoremiin. Ovdamearkka dihtii, jus guoddá 3 russema oasseskálas "20 gažaldaga " de maksimála skoren reduserejuvvo $5 \times 20 = 100$ rájes $5 \times 17 = 85$ rádjái.

Referanser

Bishop, D.W. (2003), The children's Communication Checklist, second edition, Department of psychology, University of Oxford.

Diagnostic and statistical manual of mental disorders (1994) (DSM-IV). The American Psychiatric Association. Washington, DC.

Ottem, E. (2009) 20 spørsmål om språkferdigheter - en analyse av sammenhengen mellom observasjonsdata og testdata. Skolepsykologi, nr 1, 11 - 27.

Wiig, E.H., Secord, W., & Semel; E. (2003) Clinical evaluation of Language Fundamentals, Manual, Fourth Edition, The Psychological Corporation, A Harcourt Assessment Company.

20 gažaldaga giellagálggaid birra

Go geahččat eará ovttahkásaš mánáid ektui, man bures heivejit čuovvovaš dajaldagat dán mánnái. Geavat skála 1 rájes gitta 5 rádjái. Russes juohke dajaldaga. Geahččal vástidit buot vaikko it leat áibbas sihkkar dahje du mielas lea ártegis dajaldat.

	Áibbas boastut			Áibbas riekta	
	1	2	3	4	5
1. Vajáldahtta sániid maid dovda					
2. Seaguha sániid main lea ovttalágán oaivil (omd báidi, gákti, jáhkka)					
3. Leat váttisvuodát áddet maid dábálaš sánit mákset					
4. Leat váttisvuodát vástidit gažaldagaid seamma johtilit go earát					
5. Ohcá dávjá rivttes sániid					
6. Geavaha váilevaš cealkagiid					
7. Geavaha oanehis cealkagiid go vástida gažaldagaid					
8. Leat váttisvuodát bájuhít muitalusa maid lea gullan					
9. Orru leamen nu ahte ii darvet maid oahppá					
10. Leat váttisvuodát muitit					
11. Leat váttisvuodát áddet maid earát dadjet					
12. Ádde boastut njálmmálaš bagadallamiid ja dieđuid					
13. Leat váttisvuodát muitit dieđuid					
14. Boastut ádde dilálašvuodaid ja dáhpáhusaid					
15. Lea váttis áddet oahppi					
16. Váttisvuodát báhkkođit dárbbuidis					
17. Earát eai ádde su					
18. Váldá hárve gielalaš iniciatiivva					
19. Leat váttisvuodát báhkkođit sániid riehta					
20. Ii hálddaš dialoga ovttahkásaččaiguin					

LIIGE GAŽALDAGAT

Go geahččat eará ovttahkásaš mánáid ektui, man bures heivejit čuovvovaš dajaldagat dán mánái. Geavat skála 1 rájes gitta 5 rádjái. Russes juohke dajaldaga. Geahččal vástidit buot vaikko it leat áibbas sihkkar dahje du mielas lea ártegis dajaldat.

Govusvuogádaga oamasteapmi (oahppiide badjil 9 jagi)	1	2	3	4	5
1. Leat váttisvuodát áddet maid lohká					
2. Leat váttisvuodát čállit jurdagiidis ja fuomášumiidis					
3. Leat váttisvuodát gullat sáni jietnadagaid					
4. Váttisvuodát oahppat gearduntabealla					
5. Váttisvuodát áddet sajádagavuogádaga					
6. Váttisvuodát oaivvis rehkenastit					
7. Váttisvuodát lohkat logešrasttildemiiguin					
8. Váttisvuodát lohkat guvttežiin, viđežiin, logežiin ain háválassii					
9. Váttisvuodát namuhit ivnniid					
10. Váttisvuodát diehtit mii jagiáiggiid lea					
11. Váttisvuodát namuhit mánuid rivttes ráiddus					
12. Váttisvuodát oahppat diimmu					

Oktavuodát earáide (buot agiin)	1	2	3	4	5
1. Lea hárve ovttas eará mánáiguin					
2. Dárbbasa dávjá veahki soabadit earáiguin					
3. Eará mánát suhttet dávjá sutnje					
4. Báhkkuda unohasvuoda					
5. Orru leamen ahte son hilgu eará mánáid					
6. Lea dávjá vuollánan ja beahttašuvvan/behtohallan					
7. Dávjá hilgojuvvo eará mánáin					

Bohtosat

Oasseskálat	Oktiibuot russemat	/	maksimála skoren	x	100	Proseanta maksimála skoremis
Semanttalaš návccat (vuodđuduvvon gažaldagaide 1 rájes 8 rádjái)		/	40	x	100	
Váttisvuohta fáhtet mas lea sáhká (vuodđuduvvon gažaldagaide 9 rájes 14 rádjái)		/	30	x	100	
Váttisvuođat gaskkustit sága (vuodđuduvvon gažaldagaide 15 rájes 20 rádjái)		/	30	x	100	
20 gažaldaga (vuodđuduvvon gažaldagaide 1 rájes 20 rádjái)		/	100	x	100	
Govusvuogádaga oamasteapmi (vuodđuduvvon gažaldagaide 1 rájes 12 rádjái)		/	60	x	100	
Oktavuodat earáide (vuodđuduvvon gažaldagaide 1 rájes 7 rádjái)		/	35	x	100	

Bohtosiid meroštallan: Skovi deavdin lea vuodđuduvvon "proseanta maksimála skoremii". "Proseanta maksimála skoremis" rehkenastojuvvo go bidjá oktii lohkoárvvuid mat leat russejuvvon daid ovttaskas skálain (oktiibuot russemat), juohká dan árvvu "maksimála skoremiin" (dihto árvvuin) ja geardu 100:in. Bohtosiid árvvoštallat: Alla skoren ovddasta hástalus-skorema. Geahččaleapmi čujuha dan guvlui ahte okta skoren mii vástida 31 proseantta maksimála skoremis, dahje alladeabbo, addá vuodu fuolastuvvamii. Mihtilmas mánáid gaskkas lea dušše sullii 15 proseantta dahje unnit geain lea nu alla skoren. Jus leat skoremat mat leat alladeabbo go 31 proseanta, berre árvvoštallat viidáset cielggadeami iskat bohtosiid doallevašvuoda.

Profiilaminsttar

	Semanttalaš návccat	Váttisvuohtha fáhtet mas lea sáhká	Váttisvuodát gaskkustit sága	20 gažaldaga oktiibuot	Govus-vuogádaga oamasteapmi	Oktavuodát earáide
91-100	▪	▪	▪	▪	▪	▪
81-90	▪	▪	▪	▪	▪	▪
71-80	▪	▪	▪	▪	▪	▪
61-70	▪	▪	▪	▪	▪	▪
51-60	▪	▪	▪	▪	▪	▪
41-50	▪	▪	▪	▪	▪	▪
31-40	▪	▪	▪	▪	▪	▪
Mihtilmas 21-30	▪	▪	▪	▪	▪	▪
Mihtilmas 20	▪	▪	▪	▪	▪	▪

Bija ruossa ruvttáide ja sárggo linjjá daid gaskka

Oahppi namma:
Eatnigiella:
Áhčigiella:
Ruovttugiella:
Skuvla/mánáidgárdi:
Skovi deavdán:

Gánda	Nieida

	Jahki	Mánnu	Beaivi
Deavdinbeaivi			
Riegádanbeaivi			
Ahki			

Mearkkašumit:

Gielalaš sáhkkiivuohta ja beroštupmi

Árvvoštallan dihtii oahppodagaldaga beaktivuoda, sáhtta leat ávkkálaš árvvoštallat rievdamiid oahppi gielalaš sáhkkiivuohtas ja beroštumis. Dat berre dahkkojuvvon ovdal go oahpaheapmi/doaibma álggahuvvo ja fas go oahpahuš/doaibma lea leamaš muhtin áiggi.

	Áibbas boastut			Áibbas riehta	
	1	2	3	4	5
1. Lea gielalaččat sáhkki (jearrá manne, mo, sivaidd ja oktavuodaid).					
2. Jearrá diehtit eanet maid sátni máksá.					
3. Čájeha ilu ja beroštumi gielalaš doaimmaid oktavuodas (lohkan, čállin, guldalit mitalus).					
4. Čájeha bastevaš ja fokuserejuvvon várvešvuoda gielalaš oktavuodain (čoahkkananbottuin, oktasaš luohkáohpahušas).					
5. Lea aktiivvalaččat mielde digástallamiin gažaldagaiguin ja kommentáraiguin ja go oahppofáttát gieđahallojuvvojit.					
6. Lea álki stivret oahppi várvešvuoda go mihkke ge čilgejuvvo dahje ságastallojuvvo.					
7. Ieš váldá iniciatiivva mitalit dáhpáhusain ja vásáhusain.					
8. Oahppi kommentárat, mitalusat ja gielalaš iniciatiivvat heivejit bures oktavuodaide.					
9. Doalaha ságastallama fáttáide.					
10. Sáhtta fas álggahit, divvut ságastallama mii lei gaskkalduvvan.					